

УДК 93/94:929 Куљић Т.(093.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2022.2.kul.273-305>

Оригинални научни рад

Примљен: 9. 6. 2022.

Прихваћен: 29. 6. 2022.

Тодор КУЉИЋ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

todorunbg@ptt.rs

Самовиђење ангажмана – један сегмент аутобиографије као историјског извора

АПСТРАКТ: Ангажман је важна компонента аутобиографије као историјског извора. Како се сећамо онога што јесмо зависи и од тога како се сећамо шта смо као интелектуалци чинили. Размотрена је идејна и морална страна ангажмана, промена садржаја ангажмана након слома социјализма и изнета критика конверзије интелектуалаца. Прилог је и саморефлексивни покушај пишевог виђења сопственог професионалног ангажмана у научним и публицистичким радовима и практичној активности. Саморефлексивна свест о ангажману не робује коректним хегемоним појмовима који претварају аутентичну у друштвеноприхватљиву прошлост.

Кључне речи: ангажман, аутобиографија, саморефлексивна, конверзија

Важне компоненте аутобиографије као историјског извора јесу опредељење и ангажман. Како се сећамо онога што јесмо зависи и од тога како се сећамо шта смо као интелектуалци чинили. Овај прилог је саморефлексивни покушај виђења ангажмана социолога, наставника универзитета од 1975. до 2017.

Интелектуални ангажман

Две су димензије интелектуалног ангажмана: идејна и морална. Прву чини опште идејно опредељење, о чему сведочи пожељ-

на визија друштва, начин њеног остварења и визија јавног непријатеља. Друга је морална, практична. Моралност ангажмана је у акцији. Премда и ваљана теорија може бити конкретна, нема ангажмана без јавног говора о јавним стварима, о политици. Првој димензији ангажмана прети вредносна неутралност и кабинетска изолација, другој разне верзије идеолошке, партијске и организацијске искључивости и прагматизам.

Код процене улоге научног ангажмана треба имати на уму још једну важну резерву. Крупан научни допринос може бити независан од снаге и од врсте ангажмана (Max Weber, Carl Schmitt, Љубомир Тадић). Наиме, са професионалног становишта научник који надограђује знање разликује се од интелектуалца који пружа отпор режиму. Иако надоградив, научни учинак је кумулативан. Сличан може бити и учинак интелектуалног ангажмана, али утицајног ангажмана најчешће нема без утицајног професионалног имена. Зато презношење практичног ангажмана, јавног отпора, може релативизовати научну мисао у чијем је средишту професионално пристајање, надоградња. Речју, ангажман и научни допринос као делови професионалне аутобиографије социолога су раздвојиви.

У свеопштој неолибералној репресивној толеранцији измењени су садржај и култура јавног ангажмана. Није тешко уочити да у вишепартијском систему разноврсне политизације обезвређују и релативизују полемички друштвенонаучни простор. На други начин него што га је власт у једнопартијском режиму сужавала. Идентитет у отпору био је у социјализму упадљивији, а симболички капитал опозиционог и дисидентског ангажмана другачији. Било је већег ризика од репресије, док је у плурализму опозиција мање ризична, па је нижи и симболички капитал ангажмана.

Самовиђење ангажмана није мање деликатно од самовиђења професионалног учинка. У Грчкој је Хистор означавао сведока који је видео својим очима, затим онога ко испитује сведока, као и трећег који закључује.¹ У аутобиографском сећању је ово тројство згуснуто у једној личности, нема поделе рада ни контроле сећања. Упркос томе, треба се потрудити око самопрепознавања кључних компоненти опредељења и ангажмана. Видети себе и преко ангажмана са што мање самоутехе.

Ангажман нисам схватао као тврди осећај дужности нити као посвећености идеји, него више као рефлексију, јавни позив да се об-

1 Fernando Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje*, (Beograd: Clio, 2011), 73.

рати пажња и измени нежељено.² Конкретније речено, понашао сам се као системско-теоријски узбуњивач не подстичући делање у складу са ванвременом врлином нити са договореном процедуром него са социјалном правдом и грађанском једнакошћу. Нисам бранио уставни, ни национални него социјално-грађански еманципаторски патриотизам. Користио сам стручно знање налик Фукоовом „специфичном интелектуалуцу“ који говори о политичким темама, али само из власти специјалистичке компетенције.³ Држао сам да ме научни рад квалификује за ангажман. Експертизу сам схватао као родно место ангажмана. Осећао сам се компетентним, али не и утицајним. Позна тији ми је симболички капитал у науци (цитираност, прикази књига) него што ми је јасна убеђивачка моћ у широкој ненаучној јавности.

Овакво схватање ангажмана намеће одбир делатног из аутобиографије и његов начин обраде. Антикапиталистичке и антинационалистичке саставнице ангажмана и њихова повремена кумулативна радикализација били су у разним фазама асиметрични и неравномерни, што се може пратити у мојим радовима од 1974. до данас. Није то била кумулативна радикализација антикапитализма него непоштање у замаху ангажмана од прве књиге⁴ до последње,⁵ од антифашизма до новог антикапиталпарламентаризма који у поразу левице види нову епистемолошки уздигнуту осматрачницу. Антикапитализам сам раније узимао као равноправну реалну алтернативу, данас више као „меланхоличну опкладу“⁶ која рачуна на контингентни потенцијал суноврата капитализма. Трајна је била упорност да у ангажману „не ваља оумдрети, треба остати бесан“ (Г. Грас).

Антикапиталистички узбуњивач

Како се сећам фаза властитог повезивања кабинетског и јавног ангажмана? Антифашизам (породични, службени и теоријски) био је у пратњи мојих сећања. Никада ме није напуштао. Уоквиравао ми је опредељење и ангажман, трајно, готово принудно, чак и онда када су у првом плану биле друге ударне тачке критике. Антифаши-

-
- 2 Marjan Ivković, Srđan Prodanović, „Društveni angažman“, *Pojmovnik angažmana*, prir. Igor Cvejić, Gazela Pudar-Draško, Mark Lošonc, (Beograd: IFDT, 2021), 8.
 - 3 Ivica Mladenović, „Intelektualac kao sociološka kategorija“, *Sociologija* 1/2022, 56.
 - 4 Todor Kuljić, *Fašizam*, (Beograd: Nolit, 1978).
 - 5 Todor Kuljić, *Manifest sećanja levice*, (Beograd: Clio, 2021).
 - 6 Enco Traverso, *Istorija kao bojno polje*, (Beograd: Fakultet za medije i komunikacije 2020), 259.

зам сам упорно раздвајао од антитоталитаризма и конкретизовао критиком идеократске парадигме антитоталитарне мисли. Још 80-их сам спорио оживљено конзервативно тумачење револуција као терористичких илузија и упозоравао да се тиме брише неједнакост као легитимни иако нелегални извор бунта. Одбацивао сам тезу о утопији као нужној премиси терора левице, а либерални телеолошки неразмрсиви чвор у ком су свезани јакобинство и бољшевизам, тј. године 1789. и 1917, читао сам као нови неисторијски судбински наратив о крају историје. Не мање решено сам се још у докторату 1981.⁷ обарао на антитоталитарну праволинијску телеологију од Маркса до гулага и на неолибералну холокаустизацију социјализма. Њој наспрот, још увек хобсбаумовски држим да је комунизам спасао капитализам код Стаљинграда и да га је социјално умеравао све до 90-их забрањујући његове социјалдарвинистичке потенцијале. Тражио сам критерије сналажења у мноштву нових ангажмана крајем прошлог века.

Непрегледно мноштво опредељења и колебања европске хуманистичке интелигенције можда је најупадљивије поларизовала напетост између две гласовите књиге које су се појавиле исте 1994. године: *Прошлост једне илузије* Франсоа Фиреа и *Доба екстрема* Ерика Хобсбаума. Прву је писао победник, другу поражени. У новој епохи су на нови начин маркирани стари фронтови. Стари дисиденти пришли су Фиреу, нове опоненте капитализму привлачио је Хобсбаум. Првог је подржао Е. Нолте, другог је промишљао Е. Траверзо. На једној страни је био тријумф, на другој меланхолија која није заборављала учинак левице. Пратећи обе стране промишљао сам опредељење, ангажман и аутобиографско сећање не у раштрканим епизодама и полемичким пунктovima него у ширим истраживањима прожетим синдромом вредности у антикапиталистичком дискурсу. Иако није тешко уочити којој страни ближи, треба се осврнути на делатну страну ангажмана разапету између нада и меланхолије.

Дуго доба хегемоне антитоталитарне телеологије од 1989. накратко је потресено светском економском кризом капитализма 2008. и победом левице у Грчкој 2015. Нисам био једини који се након победе А. Ципраса понадао михољском лету социјалне државе у тмурној јесени неолиберализма. Међутим, убрзо је угашен пламичак социјалног отпора након пада Зиде, изнова је умирено усталасано социјално мноштво и обновљена онеспокојавајућа безалтернатив-

7 Todor Kuljić, *Teorije o totalitarizmu*, (Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1983).

ност капитализма. У гушењу левице био је то у Грчкој далеко лакши (финансијски) посао за ЕУ и НАТО него 1989, као када се после рада у металу ради у дрвету. Нови пораз левице и нову меланхолију покушао сам у последњој књизи да бењаминовски реактивирам. Поредио сам историјске поразе левице. Био је то теоријски кориснији професионални осећај од тријумфа.

Код делатног сећања на пораз левице нема принуде да се ангажман костимира коректном прошлошћу нити има потребе за безбедносном аутобиографијом. У коректном, пак, сећању и у реконструисаној аутобиографији, превладава тријумф због пораза левице. Два памћења, две рефлексije и два ангажмана.

Незаборав нових пораза левице схватао сам као део активног ангажмана и као нарочиту прилику за поуку. Као системско-теоријски антикапиталистички и антинационалистички узбуњивач био сам лишен подршке утицајнијих група, али и већег ризика? Нисам крио опредељење, али сам се трудио да га теоријски промишљам, да изнесем властиту оцену приближавајући теорију читаоцу. Напоре до са истраживачким учењем учествовао сам у јавној дебати користећи стручно знање. Грађански ангажман праћен је фазама дезангажмана – намерног неуступања. Клонио сам се коректног искрзаног самовиђења патриоте. Нисам бранио ни уставни ни национални него научни патриотизам јер је наука кумулативна и наднационална. Иза истог није стајао надкласни патриотизам, него лојалност делу без удела (Рансијер), онима чију су својину нови тајкуни одузели у пљачкашкој приватизацији. Мање је важно то што никада нисам јавно подржао ниједну партију и што не излазим на изборе. Ни тада ни данас не бих се бунио да ми је као апстиненту гласачко право ускраћено. Данас сам политички још равнодушнији (јер нема утицајне леве партије), али идеолошки не. Премда нужна, политика ми се још увек чини мање значајном од струке. Иако није баш тако. Утицајнија је од науке. Јалов је посао то порицати. Па ипак, опирање овој околности била је једна од несвладаних властитих илузија које су подстицале лично професионално самопревазилажење. Илузији није довољно робовати, треба је конструктивно каналисати. И то је део amor fati.

Иако по страни од политике, нисам превиђао њен утицај на домаћу мисао о друштву. Чувао сам се партијско-политичких принуда, али не и сваког јавног ангажмана. Слика властитог грађанског ангажмана је делатни сегмент сећања, покушај дефинисања јавног сегмента аутобиографије праћен репродукцијом нарочите слепе мрље

самовиђења интелектуалаца. Хуманистички интелектуалац делује у струци и у јавности.

О првом учинку сведоче прикази мојих радова по којима испада да у струци нисам неуспешан. Публицистички радови сабрани у два књигама⁸ сведоче о јавном ангажману и ступњу независности. У сећању остаје више садржаја о томе да сам био независан, али је сећање варљивије од записаног. Процену ангажмана треба допунити ослањајући се на социолошке класификације интелектуалаца⁹ и анализу њихове улоге у дигиталном добу.¹⁰

Показати како се у аутобиографији прожима субјективно и нормативно значи деконструисати честу мантру о властитој независности и о непристајању раширену у аутобиографском сећању интелектуалаца. Без уочавања прилагођавања субјективног нормативном самосумња остаје површна. То је тачка на којој аутобиографија одбацује привид о властитој независности. Али самосумња не сме да се слегне у празан скептицизам и у неверицу према себи. Скривену друштвену условљеност не треба мешати са видљивим (не)пристајањем. Мало се ко пита колико је осећај независности (неприпадања) заправо самозаваравање и идентитетска самоутеха. Шта уопште значи неприпадање? С једне стране, припадност свакој професионалној интелектуалној групи тражи прилагођавање кодексу правила. Професионални, породични и генерацијски императиви такође траже мањи или већи конформизам. О дубљој каткад и несвесној условљености опредељења (класног, верског или националног) такође ваља водити рачуна. Дакле, у ширем смислу речи нужно припадамо и онда када мислимо да не припадамо. С друге стране, пак, код непосредног ангажмана упадљиви су лукративни мотиви припадања. Све моћне политичке и економске групе имају своје интелектуалце, а подршка моћи или капиталу увек се плаћа учешћем у власти или новцем. Нема странке ни власти без интелектуалаца. Мења им се функција и утицај зато што се мења и процес стварања културне хегемоније.

8 Todor Kuljić, *Anatomija desnice*, (Beograd: Čigoja, 2013); Todor Kuljić, *Priručnik antikapitalizma*, (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2021).

9 Gazela Pudar-Dražko, *O čemu govorimo kada govorimo o intelektualcu*, (Beograd: IFDT, 2017); Mladenović, „Intelektualac kao sociološka kategorija“.

10 Fritz Haug Wolfgang, „Zur Frage nach der Gestalt des engagierten Intellektuellen“, *Das Argument* 280/2009; Šošana Zubof, *Doba nadzornog kapitalizma*, (Beograd: Clio, 2020).

У неолибералној реморализацији друштвених неједнакости променило се и самовиђење ангажмана. Највећи део интелектуалаца види себе као говорнике међу многим аналитичарима и инфлуенсерима, нису радикални као раније, верују у тржиште роба и идеја, привесци су разних спонзора и подржавају разне протесте. Критикују капитализам, али га не доводе у питање. Нису социјални него претежно национални радници. Ако и траже социјално боље, социјално другачије им је замрачено јер нема осовинске критике целине. Да ли слабљење антикапитализма треба тумачити као пролазну деморализацију левичарских интелектуалаца или као сумрак интелектуалаца уопште? Треба ли их анализирати и зато јер је историја интелектуалаца скоро прошла (М. Brumlick)? Како у овом хаосу препознати себе?

Опојмљавање ангажмана

Најпре треба имати на уму да је самовиђење филтер искуства који раздваја слојеве важне од неважне аутобиографске прошлости и појмовно их организује. Искуство ангажмана уопштавају, згушњавају и акценују појмови центрирани око коректних МИ идентитета: Југословене, пролетере и интелектуалце заменили су Срби, Хрвати, менаџери и инвеститори. Социјалистичку заједницу заменило је капиталистичко друштво. Појмовна организација аутобиографије уклапа се у коректну наратију. Неолиберална телеологија и менаџерска семантика су колонизовале аутобиографске појмове и обрасце њених сећања. Реорганизоване аутобиографије су охрабрене тезом о крају историје. У овим околностима је интелектуалцима била потребна нова врста ангажмана. Тражење немогућег прогнано је у опасну утопију.

Да би наратија аутобиографа ипак била делатна, нужне су разне коректне метафоре-појмови који дефинишу границе ангажмана: судбина, божја воља, животни пут, трновити пут, драма, ток, траса итд. Опште метафоре подстичу различите мреже асоцијација код публике и центрирају изабране садржаје око жељеног смисла аутобиографа, а који је супериоран над другим смисловима барем по непоновљивости (био сам вишеструка жртва прогона и завере, судбински предодређен, бог ме је видео итд.). Ни пратећи појмови-метафоре за обележавање усмерености ангажмана, одбране жељеног и борбе против нежељеног, не бирају се насумце. Кључни појмови сугеришу смисао прошлог: федеративна Југославија (национални мир), социјалистичка (социјална) држава, једнопартијски режим (једноумље и

идеолошки притисак), тоталитаризам (вишеструки надзор), диктатура (насиље, неслобода), титоизам (власт свевласног вође), отворено или затворено друштво и сл. Појмовна и вредносна редукција сложености прошлог истиче у сећању изабрану димензију проживљеног и осовински смисао доба чиме главне епизоде личне прошлости центрира око кључног смисла. Тек осмишљена прошлост, за разлику од неутралне, пружа смисао јавном ангажману, служи самоубеђивању и утиче на однос аутобиографа и околине. Дакле, аутобиографски ангажман се реконструише не само голим избором светлих дешавања из прошлости него и појмовима којима се иста прошлост вреднује и објашњава. Исти животопис центриран око борбе за власт радничке класе другачије организује аутобиографију него што то чини појам антититоизам. У овој еволуцији није реч о паралелним нити о реконструисаним него о закавженим смисловима ангажмана.

Чак и ангажман лишен документа не замире у сећању него се реконструише у складу са идентитетским потребама. Доживљај који прерађује дешавања у прошлости објашњава се хегемоним обрасцима објашњења (појмовима) који га другачије осмишљавају. Да ли сам се у социјализму бунио као левичар против неједнакости или као либерал против ауторитарног титоизма? Или и једно и друго иако се ови ангажмани донекле искључују. Поред тога што није реч о истом ангажману, на делу је и разлика између аутентичног и коректног сећања. Слични посредни докази „постојаног“ ангажмана могу бити и други трагови сећања (породични албум са сликама предака у униформама разних војски). Аутобиографска прерада доживљаја прошлости као легитимизација ангажмана тече увек у контексту тренутно хегемоничног сећања (комунистичко југословенство, антикомунистички национализам), хегемонична визија пожељног друштва, али и хегемоничних појмова који згушњавају и вреднују битно (антифашизам, антикомунизам, транзиција, либерализам). Речју, хегемона когнитивна и вредносна схема не само што утиче на избор важних садржаја у аутобиографском сећању него их и тумачи различитим појмовима. Премда је за аутобиографију важна херменеутика која реконструишући унутрашњи доживљај трага за смислом делања и намерама појединца (вредности, интереси, идентитет), исти садржаји могу новим појмовним „скенирањем“ другачије редуковати сложеност прошлости. Ако се другачије присећамо доживљаја након двадесет него након десет година, да ли голи проток времена спонтано „хлади“ неспоразуме са прошлошћу или на то активно утичу ново вредновање и нове појмов-

не мреже? Додуше, ова померања нису увек неприродна. У свакој фази аутобиографског сећања јавља се нови повод за испитивање савести и пропуштеног. Свака фаза сећања јесте рад само на једној карики самовиђења. Али је потребно још нешто. Да би властити животопис био упоредив, али и остао јединствен, треба га увек укључити у различите хегемоне мреже појмова којима је раније и данас објашњаван и вреднован. Рад на аутентичној прошлости и на аутентичном ангажману тражи чување и аутентичних појмова прошлости (био сам делегат у самоуправној интересној заједници, а данас виши пројектни менаџер). Није лако остати сам са властитим сећањима зато што је тешко оживљавати аутентична аутобиографска сећања изван данашњих хегемоних појмова и принудних образаца прошлости околине. Да ли је аутентично или коректно сећање остати атеиста са периферије не померајући се ка коректном агностику из центра, бити естрадни помодни верник или поштовалац цркве као националног осигурача? Сећати се комунистичке прошлости у антикомунистичком окружењу и обрнуто значи сачувати у аутобиографији аутентични садржај ангажмана. Саморефлексивна свест о ангажману не робује коректним хегемоним појмовима који претварају аутентичну у друштвеноприхватљиву аутобиографску прошлост.

Контекст и текст ангажмана

Ко смо и шта смо не зависи само од сећања на аутентични ангажман него и од незаборава аутентичног контекста сећања. С обзиром на то да матицу историјског тока кроје дешавања у великим државама и да светске послове обављају велике силе, ово сећање чине епизоде из историјски неутицајног тока једне невелике државе Југославије, а потом још мање државе Србије. Гледано марксовски, веберовски и ранкеовски, мале државе прате, а не кроје историју. Идејни склоп је такође неисторијски, али из другог разлога. Самовиђење ангажмана износи се у добу хегемоније идеје о крају историје, тј. о вечном капитализму иако је ово стање боље назвати застојем алтернативе и утопије након 1989. О застоју зато што потрошачи Фукујаме, постисторије и универзализације неолибералног капитализма заборављају да је реч о новој макар латентно неосвешћеној конфликтности која не би припадала историји људског рода да није бременим новом алтернативом. У контексту тешке сумње у трајни застој историје писац ових редова износи нека аутобиографска искуства значајна за професионалну активност. Наиме, отпор безалтернативном

чини аутобиографију субјективном зато што је репродукција прошлости уоквирена надом. Теже је бити правичан према властитим очекивањима него према властитом искуству. У самоспознавању то је истанчаност вишег реда. Али, с друге стране, лишена визије будућег аутобиографија би била хронологија испуњена празнином постисторије. Нихилизам лишен очекивања био би на други начин субјективан. Зато је избор између субјективности оптимизма, меланхолије и ниҳилизма нужан ризични оквир сваког аутобиографског сећања које се труди да одржава равнотежу између опростиве сумње извана и преко потребне самосумње.

Иако сам био јасно идејно опредељен, поменуто стрепње су утицале на ангажман. Појмовно гледано био сам нека врста неорганског интелектуалца (невезан за партије и НВО). За ангажман ове врсте био сам буџетски финансиран као наставник универзитета без условљавања у социјализму и капитализму. Однос дистанце и ангажмана види се из теоријских и публицистичких радова. Везан за класу, али не органски, дужан да стручно говорим критички о моћи по позиву, а не као организовани партијски активиста. Али нисам био ни слободнолебдећи интелектуалац. Као критичар капитализма и национализма, а не тоталитаризма ни мондијализма, следио сам ангажман који су као неупутан многи напустили крајем 20. века. Само-терапија у епохи анти-антикапитализма или контрасећање? Пре ће бити оно Хегелово да је страх од заблуде већ заблуда.

*У овом контексту искуства и очекивања смештен је текст ангажмана. Расправа о политици била ми је занат, па у професионалном погледу нисам морао искорачивати из стручне области (социологија политике) у јавну да бих био ангажован. Расправљајући више критерије рационалне него садржаје текуће политике, ангажман ми је био социјални, а не либерални ни национални. У ангажману на дистанци није било јуначења, али ни узмицања пред партијским надзором. Није ме мимоишла ни неретка надмена свест учењака о супериорности над политичарем, дуго одржавана јеретичким статусом београдске социологије и Филозофског факултета. Спој претенциозног и недалековидог, као и повремена научна егзалтација ега у младости лагано су се хладиле. Иако ме до данас није напустио осећај да политичари нису на висини *dialoga sciendi*, био је то осећај који се опасно граничио са илузијом да сам свладавао несавладиви утицај структура које сам критиковао.*

У јавност сам почео да улазим као асистент универзитета крајем 70-их. Можда обим почетног ангажмана и не заслужује питање да ли сам био дисидент или опонент. У мери у којој сам у социјализму критиковао владајућу партију углавном с лева (као недоследну програму и класицима) био сам ближи дисидентима него опонентима (који су је критиковали споља, здесна, с либералног или националног становишта). У социјализму се критика у чијем је средишту био негативни појам бирократија разликовала од критике центриране око појма партијски монизам. Био сам ближи првој верзији. Са нестанком социјализма аутоматски сам постао опонент јер сам критиковао капитализам споља, а не изнутра (да бих га поправљао). Нисам се осећао угроженим од медијских интелектуалаца (аналитичара) јер сам користио стручно знање у јавном деловању. Можда је за новине било превише алата и заната код социолога политике. И прекомерног нијансирања појмова. Како било, за ову врсту нискоризичног ангажмана није била потребна нарочита одважност.

Треба, међутим, додати да су лична политичка непристајања посредно утицала на избор тема истраживања. Нисам увек одолевао искушењу да нека незадовољства теоријски уобличим. Нису ми били занимљиви ни власт ни опозиција, изузев неинституционализоване дисидентске Praxis групе у једнопартијском режиму. Политичка непристајања (лична публицистичка и колективна петиционашка) била су у сенци научног пристајања, надограђивања научних предака. И у социјализму је било простора за јавна неслагања: могла се критиковати партија, само је Тито био недодирљив, а национализам сумњив. Ангажман је био у сенци теоријских мотива: не политички утицати него теоријски, ако не предњачити, а оно бар не заостајати.

Није ме привлачила политика нити оптерећивала савест о грађанској одговорности. Више сам осећао одговорност према теорији него према јавном ангажману. У социјализму нисам био принуђен на кетман јер нисам трпео аргумент снаге. Некада сам ћутао, а некада јавно проговарао. Каткад сам држао да је излажење у јавност нарушавање личне професионалне аутономије. Синоним академизма био ми је понекад склањање од медија. Нисам био унутрашњи дисидент. Сећам се да сам у социјализму водећи семинар говорио „Броз“, а од 90-их „Тито“. У појмовном смислу помало узводно, али не и ризично, иако јасно симболично непристајање на хегемони жаргон. Био сам између

теоријског узбуњивача¹¹ и полудисциплинованог ангажованог посматрача који повезује дистанцу и ангажман и не ради ни за кога.¹² Није небитно што сам био везан за буџет као наставник државног универзитета. Трудио сам се да зарадим плату. Али ни социјалистичка ни капиталистичка држава ме није никада силила да предајем и истражујем што не желим. Био сам добровољни експерт једнако када сам писао у НИН-у као стални сарадник (1984–1987) и када сам писао за Политику двадесетак година касније као повремени колумниста. Узгред речено, социјалистички НИН је више плаћао од капиталистичке Политике. Уредници ме нису значајно цензурисали. Али су ме националисти и конзервативци доживљали као субверзивног. Пребацивали су ми непатриотизам и приговарали што свештенике називам поповима. Либерали су код мене налазили бољшевизам. Подржавали су ме левичари и критичари национализма свих боја из региона. Јављали су се млади левичари, као и борачка партизанска удружења. Одазивао сам се ређе. Нисам био принуђен на комерцијализацију ни на политизацију. Становао сам у Београду, касније у Зрењанину, а живео у истраживањима. Био сам финансијски независан, имати довољно, не прекомерно.

Лишен подршке групе нисам био принуђен да узвраћам услугу. Ни да медијски упрошћавам мисао. Ангажовани интелектуалци, по правилу, настоје да мисао сабију у паролу и да буду разумљиви ширим масама. Нисам се ни око тога много трудио. У новинама сам писао заужи круг образованијих читалаца, углавном стилем којим сам и књиге писао. Ширим круговима читалаца било је то донекле херметично. Наизглед прилично лагодна позиција лишена потребе прилагођавања, али можда скривено и посредно ипак зависна. Вероватно је било и неславних компромиса које сећање мање памти од поносне независности. Принуда заборава. Структурно гледано, био сам плаћен да се бавим науком и ту држави нисам остајао дужан. У јавност сам, међутим, улазио по властитој вољи. Често сам за критичко тумачење домаће стварности користио резултате властитих теоријских истраживања. Упозоравао сам на погледе иностраних интелектуалаца. Медијима је био потребан симболички капитал (научно звање), мени илузија да могу подучавати читаоце разлици између просвећеног и конзервативног. Утицајан нисам био, а кога сам храбрио не знам. Бли-

11 Marjan Ivković, Srđan Prodanović, „Društveni angažman“, *Pojmovnik angažmana*, pripr. Igor Cvejić, Gazela Pudar-Draško, Mark Lošonc, (Beograd: IFDT, 2021).

12 Pudar-Draško, *O čemu govorimo kada govorimo o intelektualcu*, 64.

жи хегеманој свести у социјализму него данашњем капиталистичком духу времена. Немам покриће за антагонистичко инсценирање односа са околином у аутобиографију, али ни потребе да мирим две различите аутобиографије. Да ли је све баш тако?

Практични сазнајни интерес

Треба се запитати како заћи иза интереса који би разобличио аутобиографски привид, како наћи или се бар приближити објективном у самовиђењу? Није довољно само исторично растумачити однос текста и подтекста. Треба размотрити и природу ангажмана. Ослањајући се на Хабермасово тумачење Дилтаја¹³ треба показати практични сазнајни интерес као делатно средиште ангажмана. Код избора истраживачких приоритета није увек пресудна лична радозналост нити променљиви генерацијски спој искуства и очекивања него нови императив ангажмана. Намеће га моћ. Практични сазнајни интерес је стално присутан у научном образовању. Шири видике, али и намеће границе. Праксисовци су нас учили да је социологија критика друштва а не друштвена технологија. Ово саморазумевање је у потоњем развоју моје генерације рашчлањивано у разним правцима. Следио сам антикапитализам и антинационализам. Други су то радили другачије. Код свих интелектуалца је практични сазнајни интерес био у средишту професионалног опредељења, нераздвојив од смисла који везује фазе аутобиографије и праћен асиметричном саморефлексијом.

Није ми увек било довољно јасно како антикапитализам користи у критици нежељеног. Дилтајевски речено, смисао је повезивао не само фазе моје професионалне аутобиографије него и неравномерно сазревање ангажмана. Због делатне природе ангажмана јесте донекле разумљиво зашто одсуство колебања мог ангажмана није увек довољно праћено самосумњом. Јасније је зашто су фазе дезангажованог посматрања блеђе у сећању. Панорама личног самотражења пружала се од транспозиције у научног узора преко разних фаза бешумно надograђиваног истраживачког искуства. Тражити везу у ономе што је дато, сазнато и запамћено заједно са свим искоришћеним и пропуштеним могућностима јесте себе-унутар-премештање.¹⁴ У том смислу се мој практични сазнајни интерес кретао од антифа-

13 Jurgен Habermas, *Saznanje i interes*, (Beograd: Nolit, 1975), 223–224.

14 cit. Diltaj prema: Habermas, *Saznanje i interes*, 226.

шистичког, антикапиталистичког, антибирокуратског до антинационалистичког. При томе није мењао смер ни садржај него структуру ангажмана и правце теоријске критике. Трудио сам се да практични сазнајни интерес не угрози објективност знања и размишљао о опасности „да не преучим“, на коју су ми скретали пажњу неки одмерени критичари. Од краја прошлог века све упадљивија употреба прошлости као оружја у грађанском рату и потоњем грађанском рату сећања тражила је нову теорију и појмове који би ово стање сажимали и објашњавали. Практични сазнајни интерес прилично снажно ме је у овој другој фази скренуо култури сећања, гурнуо у наручје нових класика (Албваш, Асманови, Хобсбаум) и нових европских идејно-политичких дебата од немачког *Historikerstreit*, до међународних дебата око Црне књиге комунизма и Холокауст индустрије. Ново доба, нови класици, нове теорије и реновирани практични сазнајни интерес. Ново аутобиографско контрасећање и нови отпор неузапћеним интелектуалним аутобиографијама лишеним контрасећања.

Самоанализа ангажмана могућа је тек уз критичко разматрање туђих образаца самовиђења. Неумољиви контекст намеће нераздвајивост синхроне процене објективности самовиђења и анализе употребе аутобиографије у окружењу, нови однос аутентичног и коректног сећања. Речју, нови отпор смислу, значењима и вредностима које намеће моћ. Овом отпору није нимало ишао на руку мукли неолиберални контекст ослабљене левице. Нужан је сложенији антикапиталистички ангажман и другачије контрасећање. Како деловати када моћни никоме не дугују истину, када велике силе не признају међународне судове и када хегемони национализам прописује важну прошлост? Па ипак, и у овим условима аутобиографију схватам делатно, не као музејско субјективно самовиђење него као праксу, као зрно отпора моћи.

У професионалној каријери нисам робовао скепси у „чисту теорију“. Још увек мислим да је ваљана теорија довољно конкретна, па и довољно јасна основа ангажмана. Одвећ сам радио на теоријском опредељењу да бих га лако напустио. Упркос грубој неолибералној реалности нисам антикапитализам и неолиберализам доживљавао као збуњујућу истовременост неистовременог. Мислим да је први актуелан, а други хегемон и да стога нема потребе за претварањем личног повлачења у часни узмак. Напротив. У новој фази је ваљало антикапиталистички ангажман као противстав новој хегемонској епохалној свести довести до појма. Изнова је ваљало дефинисати згуснути са-

држај у ком се таложу отпор неједнакости, данас наметањем коректне прошлости. Зато сам у последњој фази властити практични сазнајни интерес „реновирао“ појмовном историјом, критиком прогнаних друштвенонаучних појмова¹⁵ и филозофскоисторијском критиком искривљене и запуштене делатне прошлости левице.¹⁶

Медији и ангажман

У дигитално ничијој земљи ангажман није ишчезао, али су живу реч и писану књигу замениле електронске поруке. Интернет сам почео да користим почетком 1999. Доживео сам га као нови прозор у свет и у библиотеке. Мало је ко слутио да ће мрежа бити средство надзора. Делатно ширење другачијег мишљења се изменило. Књигу и дискусију лагано су потискивали рачунар и и-мејл поруке. Надзор над поделом знања се изменио. Ако је и нестало забрањеног воћа, растао је скривени надзор над информацијама. Сваки текст је на дохват руке на интернету. Све се може копирати, проширене су границе простора и времена. Јеретичке књиге више се не спаљују нити забрањују. Истина је постала плурална, а медијске личности су све лакше из јавности изгуравале ређе интелектуалце. У свеопштој дозвољености Интернета репресивна толеранција испољава се на особен начин. У надзорном капитализму влада ексклузивна концентрација знања и моћи преко дигиталне инфраструктуре.¹⁷ На нови начин се контролишу тежње за контролом капитала, другачије се маргинализује антикапиталистичка интелигенција и смањује њена делатна улога. Као што је плурализам одмах кастрирао бивше дисиденте и претворио их у обичне разномишљенике, који су се бранили љубоморно истичући властиту прошлост препуну ризика, тако се у дигитализацији критички интелектуалац изгубио у мору ботова, рекламних страначких агената и блогера који креирају јавно мњење. Још је ТВ створила нову генерацију интелектуалаца-звезда када је talk show заменио катедру, али је интернет створио посебну генерацију медијских интелектуалаца. Плурализам и дигитализација су интелектуалце претворили у инфлуенсере чији утицај исказује број прегледа. Нисам се довољно уклопио у ову технолошку судбину јер моји јавни наступи имају мали број прегледа. Дигитали-

15 Todor Kuljić, *Prognani pojmovi*, (Beograd: Clio, 2018).

16 Kuljić, *Manifest sećanja levice*.

17 Zubof, *Doba nadzornog kapitalizma*, 539.

зам је маргинализовао антикапитализам. Све је мање хуманистичких интелектуалаца који се систематски противе хегемонији новца. Да ли су мртви или застарели? Лишени антикапиталистичке сумње и релативизовани плурализмом мишљења лагано прелазе у образоване најамнике који служе за одбрану од других интелектуалних група. Једном ногом су у јавности другом на берзи. И ауторитет им је другачији. Није више класични, катедрарски, а није ни телевизијски talk show. У телекратији се преко мрежа другачије унајмљују интелектуалци. Полемике на блогovima релативизовале су продуктивни дијалог и радикализовале равнодушност интелектуалаца. Сартр се речју и књигом бунио против режима, данас милијардер Марк Закерберг, творац и власник Фејсбука, мрежом регулише и надзире податке. Дигитална мантра постала је егзистенцијални наркотик који правда беспомоћност.¹⁸

Зато што је дигиталном добу потребна нова врста хегемоније (присуство на мрежама и блогovima), мењају се односи моћи између интелектуалних група и особени простор сукобљених јавних говора. Јављају се нови дигитални ангажмани који говоре у име општег, али се мења и природа општег: транснационално, државно, национално, верско. Па ипак, тешко је рећи да је прошло време универзалних традиционалних интелектуалаца, који су сада глобални (Чомски, Хабермас, Хобсбаум, Бадју). Хијерархија врлина код интелектуалаца је: знање, постојаност, критичност. Критички етос употребе ума је и у дигиталном свету једнако присутан као и унајмљеност интелектуалаца. Ангажовани интелектуалци су ту, само у другом облику.¹⁹

Променила се природа везаности за групу. Интелектуалци су мање страначки него раније зато што нове странке кратко трају, а већина нема ни јасну класно-слојну основу. Па ипак, грамшијански гледано, данас постоје (1) органски транснационални интелектуалци глобализације који осигуравају репродукцију неолиберализма и ЕУ (Давос, Трилатерала), правдају међународни финансијски капитал и умрежени су у међународне пројекте и (2) органски национални интелектуалци (са националних универзитета, института и академија наука) који бране национални интерес. Ниједан од ових ангажмана не доводи у питање капитализам. Оба му осигура-

18 Исто, 542.

19 Wolfgang Fritz Haug, „Zur Frage nach der Gestalt des engagierten Intellektuellen“, *Das Argument* 280/2009, 6.

вају културну хегемонију. Околност да некритичност према капитализму више не звучи као издаја интелектуалаца није иронија него саморазумљиви однос моћи. Патриотизам је уставни, процедурални и, наравно, пре свега национални. Не помиње нити штити савремене голоруче и санкилоте. Мање је и тоталних интелектуалаца као што су били Б. Расел и Ж. П. Сартр који су критиковали све, а не само непожељно из властитог истраживачког домена. Левичарске мреже још нису кадре да створе Троцког на Фејсбуку. Уместо нарцистичког егзибиционизма (Бурдије) подвлашћенима је нужен колективни рад на мрежи. Дигитални ангажман (уверавање преко платформи) другачији је од утицаја преко књига и штампаних медија. Ослања се на подршку слободних група на мрежи и није обична издаја интелектуалаца.²⁰ Другим речима, потребан је високотехнолошки антикапитализам.

Где сам у овом мноштву и како се сећам? Никада нисам заборављао да је мој публицистички ангажман био углавном неризичан. СКЈ сам напустио 1968. Од тада нисам улазио у партије. Није ту било велике храбрости, надмоћног карактера ни већег ризика. Напротив, за новине сам писао из комфорне позиције критичара чији су ризик и одговорност били мањи од одговорности политичара који доносе крупније одлуке.

Критичар је лишен ове одговорности, другачији му је маневарски простор, а ангажман мање ризичан и отуда што му не прети суноврат. Заузврат ризичнији ангажман политичара подразумева привилегије које критичар не ужива. Овај други, осим симболичког капитала, не ужива много привилегија. Публицистички ангажман интелектуалаца је у социјализму био ризичнији, у плурализму мање. Нама на Филозофском је рано постало јасно да режим хапси када му треба кривац, а не када је неко нешто учинио. Од схватања ризика и одговорности зависила је природа ангажмана. И сећање на њега. Ово је потребно додати да би се аутобиографска саморефлексија лишила још једног оквира коректне прошлости. Са истог разлога данас се са зебњом устежем од баналног патетичног самовиђења да сам ничији иако делујем и сећам се у надзорном капитализму који је лишен утицајне алтернативне антикапиталистичке мреже. Да ли сам изузетак од масовног еготичног памћења (И. Жежељ) у ком се интелектуалци сећају себе онаквим каквим би желели да су били?

20 Исто, 2–8.

Нарација и ангажман

*Речену самосумњу донекле слабе записани радови. Са становишта односа текста и контекста, моји радови могу се поделити на прве из доба левице на власти и друге из доба поражене левице. У погледу ужег интелектуалног поља треба поменути Филозофски факултет и окренутост немачкој литератури и фашизму као осовинском истраживачком приоритету. Практични ангажман је извирао из теоријског. Неомарксизам сам увек схватао као инклузивни оквир у који се лакше могу укључити теоријски доприноси других струја, него што се нпр. може нешто важно из марксизма укључити у конструктивизам, херменеутику или у интеракционизам. Како препознати делатни ангажман? У разлици између књига и дела. Властити скоро полувековни научни учинак не видим као дело. Није ни *Opus magnum*.*

Да би књига у мисли о друштву била дело, мора бити утицајна и надоградива. Мора отворати могућност да буде превазиђена, делатна, а не библиотечка. Библиотечке књиге су неделатне чак и када су занимљиве и провокативне. Дела су утицајна. Данас их пишу Чомски, Бадју и Жижек. У региону публику имају етноцентрични интелектуалци. Најлакше је правдати се да су најјаче идеје када им дође време, а ово доба већ дуго није време антикапитализма. Међутим, то није уверљиво правдање. Писац се мора снаћи и у невремену, тј. у добу у ком не припада хегемоној епохалној свести. Треба учинити своје дело провокативним, читљивим и тиражним. Мора бити кадар да нађе равнотежу између апстрактне теорије и конкретније мисли лишене херметичности и баналности. И све то на светском језику. Нисам стилски био кадар за то, премда су ми књиге и чланци превођени. Осим реченог, делатни ангажман тражи особен начин излагања. Ангажовани писац мора бити кадар да мисао претвори у паролу. То је новинарска способност вишег реда којом се не могу похвалити теоретичари.

Пишем помало херметично. Избор литературе наметнуо ми је стил писања. Али и избор професора на чијим сам раменима стајао, од чијих сам живих речи учио. Зато сам и изабрао теорију, а не емпирију. Знам да због читљивости и читаности није добро бирати апстрактније и теже разумљивије теоријске проблеме и излагати их у изворном смислу. Поштујем колеге које су кадре да сложене ствари јасно излажу, али немам много тог дара. Није лако имати меру у дозирању схватљивости – бити јасан, а избегавати вулгаризације. У том погледу не видим јасно себе. Пре десетак година ми је у томе до-

некле помогао немачки издавач када ми је Савезна централа за политичко образовање у Берлину штампала друго издање књиге „Закавжене прошлости“ и продавала студентима по цени од пет евра.²¹ Друго немачко издање схватио сам пре свега као признање да сам ипак разумљив и да они који ме у региону упозоравају да мало спустим лопту нису увек у праву.

Наравно да свака средина негује властиту меру разумевања теорије. Само је разумљива теорија делатна. И ангажман. Крајем 19. века Маркс је био разумљивији у Немачкој него у Русији јер је истекао из немачке филозофске традиције. Ту је његова мисао била опаснија. Мање разумљива теорија може изазивати поштовање као огледало високоумности и теже схватљивост до које је тешко добацити. Има читалаца који не поштују теоретичаре зато што их разумеју него зато што их не схватају. Има неразумљивих апстрактних празноглаваца као што има лако разумљивих и развојних проиљивих писаца.

Тражим се између ових полова. Иако нисам лако разумљив (каткад се и преиспитујем зашто запетљавам) надам се да не припадам првој групи. Чувам се високоумности и тријумфа над туђим незнањем или слабијом обавештености јер је сваки тријумф штетан зато што је слеп. Увек има изненађујућих празнина и код ерудита.

Кабинетски научник не одолева увек изазову да примени теорију. Није реч само о јавном ризику него и како прилагодити апстрактну теорију ангажману, разумљивој јавној речи. Како помирити разумљиву и прегледну нарацију са теоријском дубином? Изласком у јавност нешто се мора жртвовати принуди нарације. Можда је то успевало Хобсбауму и Чомском зато што су формирану у прагматичнијој англоамеричкој друштвенонаучној мисли, а не у апстрактнијој немачкој. Теже је било Хабермасу „издестилисати“ јавни ангажман из немачке теорије. И Бурдије је нешто „жртвовао“.²²

Слична самосумња ме прати. Још нисам сигуран да ли сам у публицистичким прилозима „изневеравао“ резултате теоријских истраживања (властите куле од слоноваче) или сам их ангажовано користио. Сен ментора проф. Војина Милића ме је стално опомињала на прво јер он то није никада радио. Ризик мог публицистичког ангажмана не може неутралисати други екстрем. Наиме, нисам био ли-

21 Todor Kuljić, *Umkämpfte Vergangenheiten – Die Kultur der Erinnerung im postjugoslawischen Raum*, Lizenzausgabe für die Bundeszentrale für politische Bildung Schriftenreihe (Bd. 1091), (Berlin: Verbrecher Verlag, 2010).

22 Mladenović, „Интелектуалци као социолошка категорија“.

шен сцијентизма, вере науке у себе саму, која се такође није могла хвалити саморефлексијом. Ангажман ми се каткад граничио са ароганцијом сцијентизма које се ни данас не одричем. Још се питам која се цена плаћа када се улази у јавну расправу: упрошћавање теорије, вулгаризација и разне емоционализације? Има ли овде продуктивне дистанце? Колико се као аутобиографски субјект сазнајем у другој? Објавио сам стотинак новинских чланака, углавном у НИН-у и Политици, у једнопартијском и вишепартијском режиму. Покушавао сам да резултате теоријских истраживања применим на домаћу стварност. Подришка ни отпори ме нису много дотицали. Није ме чувала сујета него чаура професије.

Критика конверзије

Вероватно се и због поменутог несвладаног заштитничког сцијентизма ударни сегмент мог ангажмана може читати као критика властитог сталежа, стваралачке хуманистичке интелигенције и њеног радикално измењеног садржаја ангажмана. О томе су и други писали у другим срединама. Мартин Сабров је нашао да бивши источннемачки комунисти оштро демонизују општу заведеност комунизмом, али истовремено властиту заплетеност у режим замагљују. Демонизацијом истичу заведено Ја, постепено ослобађање од мрака и сазревање.²³ Што је оштрија демонизација комунизма, то је разумљивије ослобођење из мрака. Пренаглашена демонизација заводљиве снаге спољних идеолошких околности растеређује Ја од одговорности. Заокрет ка добру тече у оквиру реторске апологије ослобођења од зла. Лагано сазревање личног искуства јесте чест изговор за напуштање пораженог режима, тј. за замагљавање утицаја спољних отрежњавајућих околности.

Нацисти су говорили да нису знали за Холокауст, а комунисти да нису знали за Голи оток нити за одмазде 1944/45. То је правдање ослобођеног позитивног Ја након конверзије. Нереклексивна аутобиографија понавља: „Оно што данас јесам, увек сам и био“. Крунски доказ се обезбеђује лековитим забором реконверзије, враћањем нацији и вери. Није то пролазни него дефинитивни бесповратни повратак себи који интелектуалац приповедач осигурава додатним са-

23 Cit. prema: Roman Kremer, *Autobiographie als Apologie. Rhetorik der Rechtfertigung bei Baldur von Schirac, Albert Speer, Karl Dönitz und Erich Raeder*, (Göttingen: V. Ruprecht, 2017), 76.

моубеђивањем. Данашња одлучност Ја правда сва непризната лутања ранијег Ја. Не спасити шта се спасити може из прошлости, него нема шта да спасавам! Ако се нешто и не може порећи, онда се додаје да то није било лошије Ја него заведено Ја. Ово, пак, садашње јесте судбинско, дефинитивно. Све остало била је пролазна илузија. Људска, зар не, додаје умирена савест? Тиме је дуго дејство реторичког самоинсценирања окончано. Мноштво антагонизованих искустава је усклађено и умирено. Психолози су нашли да афективни тон позитивних сећања спорије слаби него афективни тон негативних.²⁴

*Потискивање негативних сећања није лековити заборав, писао сам августа 2014. у Политици: „Да ли актуалној власти пружи-ти подршку уз лековити заборав њене прошлости? Напротив, треба узбуркати прошлост и не заборавити зарђале кашике као унутрашњу бит прерушених радикала. Треба подсетити оне који желе да окрену страницу да је нису прочитали. Сећање је за неке гнојава рана. Није реч о моралистичкој опомену појединим конвертитима, него о потреби суочавања са шовинистичком прошлошћу ширих структура. Другим речима, не ради се о личном, него о јавном владавању прошлости“²⁵ Убрзо је уследио одговор социолога који ме је, бранећи А. Вучића и Т. Николића, (а слично свом радикалском партијском другу Оливеру Антићу чију сам комунистичку прошлост такође јавно 2015. узбуркао),²⁶ упозорио на то да као непоздани догматичар критикујем поуздане конвертите. Узвратио сам још жешће такође *ad hominem*, али то није била полемика него лична чарка која не завређује пажњу. Заправо, конструктивне полемике нема уколико опонента не можете ојачати, тј. уколико код њега нема важних општијих садржаја са којима се може плодно расправљати.*

Не памтим све полемике као ни појединце на које се данас не могу љутити, поготово не на оне чије су се грешке у расуђивању подударале са недостацима у карактеру. Више сам игнорисао него презирао јер презир троши и деконцентрише. Понајвише режимске интелектуалце прелетаче са јетким погледима и неосмишљеним опредељењима. Ни најмање не браним, а још мање уздижем повремене личне морализме које је време непогрешиво хладило. Али је остајао јасан утисак да интелектуалци у транзицији остају сиромашни ако врате вре-

24 Iris Žeželj, *Egotizam pamćenja*, 49, datum pristupa: april 2022, [https:// www.researchgate.net/publication/235768795_Memory_egotism](https://www.researchgate.net/publication/235768795_Memory_egotism)

25 Kuljić, *Priručnik antikapitalizma*, 224–226.

26 *Исто*, 237–239.

мену оно што су од њега узели. Зато сам више критиковао начела него појединце. Држао сам се Наполеоновог става: „Удрите главнину, а све остало ће пасти само по себи“. Ништа важно нисам срушио упркос фронтловском начелу мог публицистичког ангажмана. Можда сам 2012. успео да ускомешам Српско социолошко друштво и испровоцирам јавну дебату око имена награде упозоравајући да квислинг Мирко Косић не може бити узор интелектуалног ангажмана. Косић није прошао, уследили су острашћени напади на узбуњивача, на које нисам одговарао.²⁷ У игнорисању критика и опонената било је и нескромности. Цијентизам ме је успешно тешио да је теорија важнија од публицистике.

Овој самоутехи још робујем иако знам да су самосумња и саморефлексија само наизглед супротност ароганцији. Само је нитков скроман, упозоравао је Гете. Већина то, наравно, не примећује, него мисли да је скромност знак несигурности или мазохизма. Када коментаришем моје ретке критичаре обично додајем да боље од њих знам колико мало знам. Зато је о интелектуалној сигурности боље расправљати изван моралних категорија скромности и ароганције. Сократ није био арогантан него саморефлексиван. Ниче запажа да је то била филигранска уметност самопосматрања, перископског гледања (иза угла). Енергија апсолутне осаме. Па ипак, никада лишена посредне непрекидиве везе са окружењем. Упркос труду да се ова веза надзире. Отуд и самосумња: колико је скретање пажње на јаз између проживљеног и испричаног код Других индиректна похвала себе или бар раздвајање од дволичних?

Ако донекле и јесте, остаје кључно питање: ако су интелектуалци елита која поседује знање, особени ауторитет, признату креативност и не постоје ван јавности,²⁸ могу ли исто бити уз домишљену и углачану властиту прошлост? Може ли интелектуалац бити неприлагођен ако му је прошлост прилагођена? Ово није нормативни приговор него логична дилема може ли се тежити за властитом самосталношћу уз домишљену прошлост лишену заблуда и грешака? Ауторитет свуда почива на поверењу у постојаност. Непостојаност је неспојива и са особитим ауторитетом интелектуалаца иако су ови виртуози у прерушавању „Тиранију властите врлине“ код интелектуалаца треба разликовати од природног антрополошког самопоштовања, па чак и од „умереног самопрецењивања“ које није

27 *Hereticus* 2012 (X) 3–4.

28 Pudar-Draško, „Intelektualac 2021“, 15.

само нормално него је чак и легитимно. Свако тражи велико у себи и верује у велико у себи. Међутим, без пратње саморефлексије (минималне самосвести о иманентној засенчености самовиђења) ова оптимистичка склоност често и лако постаје когнитивна искључивост и искривљена перспектива.

Резултат је историографски непоуздана углачана аутобиографија која није истинска идентичност ни саморефлективна индивидуалност. Њој насупротив, пита се Хабермас са Дилтајем, није ли идентичност жиг на савлађивању стално присутне корупције у нашем животу.²⁹ Ако су основа идентичности и индивидуалности свест о сталној корупцији нашег живота и обуздавање поноса који самозаслепљује, није ли, доследно томе, несвест о овој корупцији код поносних конвертита сведочанство несигурности у властиту идентичност? Преобраћеници су заплетени у лош круг изврдавања и слепи за тражење принуде у самовиђењу. Не виде да је у спречавању распада идентичности нужно не прећуткивање него постојано свладавање животне корупције. Оно се мора непрестано успостављати помоћу континуирано обнављаних, исправљаних и кумулативно прошириваних ретроспективних тумачења животне историје.³⁰ Нема сазревања без признавања синергије корупције, неславних компромиса и контингентности у аутобиографији. И историографији је кориснија несмотрена саморефлексија која се не осврће на дух времена. Несмотреност лишена судбинског и поносног у нарацији епистемолошки је корисна и ангажману који је такође део интелектуалног хабитуса, структуре која организује праксу и виђење праксе (П. Бурдије).

Интелектуалци несвесни поменуте аутобиографске некомпетентности нису кадри да процене ни компетентност других. Али и овде се тражи излаз. Самопоштовање одолева поцепаности власти тог ангажмана јер се одржава на комуникативни начин. Код промене политичких уверења излаз и правдање тражи се у подршци истомишљеника повезаних у ранијој постави (ми бивши комунисти и марксисти). Узајамно уважавање отржењених од илузије осигурава узајамну подршку самопоштовања, солидарно преживљавање (не)постојаног ега. Код тога се друштвена регулација самопоштовања интелектуалаца, неодбрањива одбрана промена, служи заменом тезе изједначавајући конверзију са антидогматизмом. Командно место аутобиографије прошлости конвертита није саморефлексија

29 Habermas, *Saznanje i interes*, 196.

30 Cit. Diltaj prema: Habermas, *Saznanje i interes*, 197.

него театрализација и естетизација селективне прошлости, реновирање идентитета, елиминисање збуњујуће неприлагођене сложености прошлости. Нема ни примисли о одустајању од непоправљиво нереклексивног ега. Ни од прагматизма у новој врсти ангажмана. Из тога следи кључно питање ангажмана: није ли капитализам постао нормалност зато што су његову ненормалност поништили управо они који су раније живели од његове ненормалности? Ова тржишна трансформација успешно је прогнана из аутобиографије конвертита. Ишчезла је у асиметрији између површног прагматичног самозаслепљивања коректном прошлошћу и дубљег привида да је данашњица дефинитивно „турско време“ које стоји у месту, а не тек једна рестауративна фаза која је обновила старе вредности. Колико је уму у транзицији уопште нелагодна примисао да можда ускоро стижу нове принудне, али не и мање исплативе коректне прошлости?

Свладавање несавладивог

Нема нелагоде јер поцепаност ангажмана неуверљиво, али успешно правда и херменеутичка толеранција да сваки живот има властити смисао, а тиме и право на измењени склад. Ако је тако, онда је залудни нарцизам градња властитог самоописа и ангажмана на критици релативизма и непостојаности. Није ли важније другачије се осврнути на себе и обрнути питање: колико сам се дубоко запетљао у политичку културу коју критикујем? Да ли сам се довољно издвајао из окружења чак и онда када сам повремено упадао у полемике?

Каткад се опсетим да са националистичким окружењем делим заједничку опчињеност прошлошћу, структуру коју нисам могао да свладам, па се по томе нисам издвајао из околине коју сам критиковао. Наравно да свест о заробљености културом окружења није по себи била довољна саморефлексија, а дигнитет који сам придавао прошлости у властитим истраживањима можда је био претеран јер је био баријера лековитом заборау. Ако, наиме, незаборав прошлости паралише, зашто му се из књиге у књигу противим? И крунска самосумња у ангажман: нисам ли на сличан начин упорним маркирањем конверзије помагао њеном нормализовању? Расла је свест о томе да пропадам у живо блато из ког се не могу ишчупати. Нису ли најпосле десничарски националисти који поричу властиту левичарску прошлост мање заробљени прошлошћу од њихових критичара? Осећам у самовиђењу да сам у ствари. Да нисам измакао ствари. Нисам ли и сам заточник судске реторике, не као адвокат него као тужилац?

Није ли можда било боље, макар по цену дезангажмана, бавити се су-вом теоријом где окружење мање опчињава?

Ове повремене самосумње опомињу на незаборав властитих странпутица. У мери у којој је то овом писцу дато. Да ли дозволити прошлости да прође? Да ли је боље оћутати? Није ли конзервативно самосмиривање, тј. заборав околности да су и критичари употребе прошлости њени заробљеници, заправо скраћено превладавање прошлости? Шта је мера код сећања? Ако је решење самовиктимизација, не хвала! Сећање не треба емоционализовати, а још мање подучавати. Аутобиографију не гледати одоздо као доследну него одозго као несавршену и незавршену. Не као споменик него као антиспоменик, као демонстрацију самосумње. У социјализму је код многих комуниста након пада Зида и социјализма уследила „револуција“ слава и крштења. Нисам ли и сам на други скривени начин реакцентовао властиту биографију након крупних заокрета? Када је самопоштовање свладавало саморефлексију? Сећам ли се нечега што сам дуго прећуткивао? Пре ће бити да нисам знао да сам заборављао. Не би било згорег да ме неко опомене. Овде само неколико докумената из личног архива који памте.

У послесоцијалистичком хаосу разне групе су тражиле подршку интелектуалаца. Хаотично, каткада и насумце. Као и многе колеге и ја сам примао разне позиве. Ево неких примера селективног ангажмана из личног архива. Нисам се одазвао: позиву на Други конгрес српских интелектуалаца 22. 4. 1994. у Београду, ни позиву Митрополије дабробосанске на скуп „Владика Николају свом и нашем времену“ 25. 7. 1996. у Србињу, ни позиву епархије Захумско-херцеговачке и приморске на скуп о српској духовности 29. 4. 1997. у Требињу итд. Одазвао сам се позиву С. Стојановића из ИФДТ на састанак посвећен времену дисидената 19. 3. 1997. и позиву Савеза антифашиста Србије на скуп поводом 60. годишњице ослобођења Београда 19. 10. 2004 и сл. Маја 2004, на љубазни позив Десимира Тошића и Латинке Перовић да будем члан основаног центра „Милован Ђилас“ и попуним приступници, једнако љубазно, али идентитетски тврдо сам захвалио да не могу приступити „из техничких разлога“.

О ангажману говори мој однос према класном памћењу. Класно памћење је постало подземно памћење већ 90-их,³¹ што је свакако утицало и на моје сећање. Новом хегемоном памћењу пружао сам истраживачки отпор. Није био увек класно директан него посредан и

31 Traverso, *Istorija kao bojno polje*, 237.

неравномеран, нарочито када сам скренуо у нову међугранску област културу сећања у овом веку.³² Саморефлексија класне свести у којој ангажман није ограничен на категоријални оквир производње него и на националну равноправност. Иако су обе компоненте неумољиво записане у књигама, отпор нежељеном се у сећању више задржао од фаза дезангажмана. Наиме, не могу порећи да сам увек одолевао изазовима моде унутар поља. Култура сећања и употреба прошлости била је европска мода краја 20. века. Следио сам је, али и био изван ње остајући неомарксист. Читао сам разно, интелектуалне моде су ме повремено заводиле, а ангажман од њих одвраћао. Ова местимично културолошка усмереност држала ме је десетак година. Већ у Тана-тополитици 2014. окренуо сам се класним основама употребе смрти, а књиге Прогнани појмови (2018) и Манифест сећања левице (2021) нескривени су покушаји оживљавања прогнаног класног сећања. О томе сведочи есејистичка књига Транзиција ума (2014) и два зборника публицистичких радова.³³ Истини за вољу, и пре 90-их критика партијске бирократије³⁴ била је омекшавање класне перспективе, али не и „издаја себе“. Епохални пораз левице врло брзо је испровоцирао контресећање у потоњим радовима.

Призори дубине пораза левице су се мењали, нова искуства дефинисала су нова очекивања и нијансирала сећање. Данашње виђење епохалног пораза левице нужно је зрелије од погледа из 90-их јер је тада пораз био засенчен бурним ратним и националним страстима које су га маргинализовале. Па ипак, и поглед са дистанце такође је оптерећен приписивањима свога доба. Зато је потпунија перспектива, наравно не и коначна, спој незаборава изворног доживљаја и данашњих сазнања. Међутим, приоритете професионалног сећања (однос важног и неважног у прошлости) додатно намећу истраживачки приступи.

У том погледу донекле се разликују приступи из књига Култура сећања 2006. и Прогнани појмови 2018. У првој је „лексиконски“ приказан плурализам погледа извана, у другој је више инклузивног марксизма и погледа изнутра. У првој је оквир анализе сећања допуњаван конструктивизмом и херменеутиком, у другој појмовном

32 Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, (Beograd: HO, 2002); Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, (Beograd: Čigoja, 2006); Todor Kuljić, *Sećanje na titoizam*, (Beograd: Čigoja, 2011).

33 Todor Kuljić, *Anatomija desnice*, (Beograd: Čigoja, 2013); Kuljić, *Priručnik antikapitalizma*.

34 Todor Kuljić, *Birokratija i kadrovska uprava*, (Beograd: Naučna knjiga, 1989).

историјом. Реч је о нееклектичком промишљању марксизма немарксистичким приступима. Допуне нису биле само теоријски различите него су и другачије записане тачке сећања аутобиографа на епохални пораз левице, истраживачки различито уобличена осећања пораза и неистоветне личне мнемоничке контраофанзиве. На неки начин сва моја истраживања након 1990. су различита теоријска суочавања са поразом левице. Вероватно је књига Манифест сећања левице 2021. најиздигнутија филозофскоисторијска перспектива овог сећања. Али је и ангажман овде сасвим конкретан предлог како сећање на левицу учинити делатним. Чега се треба сећати из антикапиталистичке прошлости? Покушао сам са сложенијим виђењем прошлости, са „мултифокалном диоптријом“, „мултилатералном, а не билатералном“ теоријом. Отуда је научни дисциплинарни чвор ове књиге широко неомеђено поље где се социологија среће са филозофијом историје. Њему је на теоријски нови начин прилагођен и ангажман.

Ангажман и осећања

Сваки ангажман прате и осећања. Наде га снаже, а разочарања блаже. Прошла очекивања тешко је реконструисати јер су многа потонула у заборав. Али се неке прекретнице и раскрснице могу реконструисати јер су сећања на њих била обложена страховима и надањима. Сећамо се чему смо се надали на раскршћима (1968, након Титове смрти, или након слома СКЈ и СФРЈ) и отуда што се сећамо разочарања. У политици више разочарава изненађење него предвидивост. Неиспуњена очекивања се лако не заборављају јер је разочарање нека врста мале трауме. Трауме су отпорне забораву. Збивања прожета емоцијама теже се заборављају, а шокови трајно остају у сећању. Подсећају нас и на то шта нисмо могли предвидети истих година. Неке ствари могу се равнодушно прихватити као нужност, а неке као контингентност, неке као одговор, а неке остају питања. Прошле сумње пратила су разочарања.

Крајем јуна 1968. разочарало ме је козарачко коло у Студентском граду, с почетка 80-их чудила ме је мека нормализација национализма, а 90-их на нови начин разочарао ме је распад Југославије. Разочарања су потврда да развој није био записан него непредвидив, док тријумф сведочи супротно. Епистемолошки гледано, разочарања су кориснија, поучнија и код промишљања ангажмана. На важнијим раскрсницама мало сам тога могао да предвидим, па зато нисам оскудевао у разочарањима. У ретроспективном детерминизму

оних којима је одраније било све јасно нема саморефлексије ни много разочарања. Надао сам се да ће јун 1968. подстаћи дебибрократизацију самоуправљања, да ће након нестанка Тита колективно руководство били либералније и да вишепартијски систем неће донети рат него мирни плурализам лишен национализма. Иако је увек било и самосумњи, оне нису спречиле разочарања. Вероватно је и одсуство личног политичког искуства утицало на изненађења. Политичари имају шесто чуло и лакше осећају опасност слома и вирус дезинтеграције јер живе од интеграције и стрепе од личног суноврата. Посматрачи, интелектуалци мање од тога стрепе, па им помањкаће опасности од политичког краха не изоштрава борбу за опстанак ни поглед на слабост система. Моје политичко и партијско неискство није било прожето стрепњом, али ни сазнајно продуктивним бојазнима. Теоријски рад колико год био концентрисан нема савести, слеп је за политичке опасности.

Сећање аутобиографа уоквирено је разним емоцијама. Само-рефлексивна аутобиографија не крије осећајни мнемонички пртљаг. Данас у глобалном капитализму лишеном утопије, који се окренуо прошлости и националним митовима, сваки покушај сређивања сећања на левицу смешта се између носталгије и меланхолије.

Пад Зида и Југославије све до данас опајам као нову претњу од мисли о крају историје, од врховног и вечног критерија робе. Због ове онеспокојавајуће климе нисам се отимао антикапитализму. Аутобиографски литургијски рефрен ангажмана да је изгубљена битка а не рат, који ову самосумњу ублажава, није увек био истраживачки утешан. Није био ни инат антитоталитарном духу времена нити моралистичко самоохрабривање него мнемонички пртљаг, осмишљена нада аутобиографа. У мору антитоталитарног памћења су острва антикапиталистички структурисаног сећања била теоријски отпор, најжалост још лишен практичног детонатора. Отуда самосумња и меланхолија које се бењаминовски теше да су делатне. Антиносталгични меланхолични оптимизам је магловито осећање аутобиографа које уоквирује сећање и измиче јасном дефинисању. То је данашње стање сећања, осматрачница са које се другачије види целина него раније. *Libido sciendi* који ме је покретао мењао је не само предмете истраживања (од фашизма до сећања поражене левице) него и структуру и тежиште ангажмана, асиметрију надања и разочарања. Са променом контекста од хладноратовског до послекомунистичког, од самоуправног до националног, мењала су се

тежишта критике (партијска бирократија, лична власт, национализам, неолиберализам, употреба прошлости). Ако сам био и ако делом још увек јесам заточник антикапиталистичких визија пожељног друштва, антифашистичку компоненту ангажмана сматрам понајмање анахроном јер је фашизам слепа мрља сећања разних противника левице. Ко неће да говори о фашизму треба да ћути не само о капитализму него и о патриотизму, националном интересу и мондијализму. У последњим књигама покушао сам изричите да доведем у сумњу „пакт заборав“ левице у региону, добровољну амнезију социјалне прошлости на рачун националне, стид од револуције и отклон од утопије и да се успротивим преименовању ауторитарне социјалистичке модернизације у дугу тоталитарну ноћ. Тражио сам нове аргументе, али је контекст сећања неумољив.

Овај теоријско-емпиријски прилог професионалној аутобиографији је резултат споја херменеутике, дискурс анализе, конструктивизма и критике идеологије. Није лако уочити меру у којој самовиђење уопште може да буде реално, а још је теже назначити границе досезања реалног у властитом животопису. Али је могуће покушати. Треба препознати разне обрасце самозаслепљивања. Не сме се претпоставити да о томе није размишљано чак и ако овај напор није читаоцу уверљив.

Резиме

Ангажман је важна компонента аутобиографије као историјског извора. У раду је размотрена идејна и морална страна ангажмана, промена његовог садржаја након слома социјализма и изнета критика конверзије интелектуалаца. У аутобиографији се ангажман не реконструише само голим избором светлих дешавања из прошлости него и појмовима којима се иста прошлост вреднује и објашњава. Рад на аутентичној прошлости и на аутентичном ангажману тражи чување и аутентичних појмова прошлости. Нужна је критичност према хегемонуј когнитивној и вредносној схеми која утиче на избор важних садржаја у аутобиографском сећању. Другим речима, треба разликовати аутентичну од коректне властите прошлости. Овај прилог је и саморефлексијски покушај пишевог самовиђења про-

фесионалног ангажмана у научним и публицистичким радовима и практичној активности.

Аутор наводи да се понашао као системско-теоријски узбуњивач не подстичући делање у складу са ванвременом врлином нити са договореном процедуром, него са социјалном правдом и грађанском једнакошћу. Није бранио уставни ни национални, већ социјално-грађански еманципаторски патриотизам. Везан за класу, али не органски, осећао се дужним да стручно говори критички о моћи по позиву, а не као организовани партијски активиста. Али није био ни слободнолебдећи интелектуалац, него критичар капитализма и национализма, а не тоталитаризма ни мондијализма. У осврту на властити ангажман писац се трудио да буде објективан према властима очекивањима и према властитом искуству.

Sources and Literature

- Habermas, Jürgen. *Saznanje i interes*. Beograd: Nolit, 1975.
- Haug Wolfgang, Fritz. „Zur Frage nach der Gestalt des engagierten Intellektuellen“. *Das Argument* 280/2009, 1–8.
- *Hereticus* 2012 (X) 3–4.
- Ivković, Marjan, Srđan Prodanović. „Društveni angažman“. *Pojmovnik angažmana*, priredio Igor Cvejić, Gazela Pudar-Draško, Mark Lošonc. Beograd: IFDT, 2021.
- Katroga, Fernando. *Istorija, vreme i pamćenje*. Beograd: Clio, 2011.
- Kremer, Roman. *Autobiographie als Apologie. Rhetorik der Rechtfertigung bei Baldur von Schirac, Albert Speer, Karl Dönitz und Erich Raeder*. Göttingen: V. Ruprecht, 2017.
- Kuljić, Todor. *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1983.
- Kuljić, Todor. *Birokratija i kadrovska uprava*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- Kuljić, Todor. *Prevladavanje prošlosti*. Beograd: HO, 2002.
- Kuljić, Todor. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja, 2006.
- Kuljić, Todor. *Umkämpfte Vergangenheiten – Die Kultur der Erinnerung im postjugoslawischen Raum, Lizenzausgabe für die Bundeszentrale für politische Bildung Schriftenreihe (Bd. 1091)*. Berlin: Verbrecher Verlag, 2010.
- Kuljić, Todor. *Sećanje na titoizam*. Beograd: Čigoja, 2011.
- Kuljić, Todor. *Anatomija desnice*. Beograd: Čigoja, 2013.
- Kuljić, Todor. *Tanatopolitika*. Beograd: Čigoja, 2014.
- Kuljić, Todor. *Prognani pojmovi*. Beograd: Clio, 2018.
- Kuljić, Todor. *Manifest sećanja levice*. Beograd: Clio, 2021.
- Kuljić, Todor. *Priručnik antikapitalizma*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2021.

- Mladenović, Ivica. „Intelektualac kao sociološka kategorija“. *Sociologija* 1/2022, 50–70.
- *Pojmovnik angažmana*, prir. Igor Cvejić, Gazela Pudar-Draško, Mark Lošonc. Beograd, IFDT, 2021. Datum pristupa april 2022. <http://rifdt.bg.ac.rs> > bitstream 8833
- Pudar-Draško, Gazela. „Intelektualac“. *Pojmovnik angažmana*, prir. Igor Cvejić, Gazela Pudar-Draško, Mark Lošonc. Beograd, IFDT, 2021
- Pudar-Draško, Gazela. *O čemu govorimo kada govorimo o intelektualcu*. Beograd: IFDT 2017.
- Traverso, Enco. *Istorija kao bojno polje*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2020.
- Zubof, Šošana. *Doba nadzornog kapitalizma*. Beograd: Clio, 2020.
- Žeželj, Iris. *Egotizam pamćenja*. Datum pristupa april 2022. [https:// www.researchgate.net/publication/235768795_Memory_egotism](https://www.researchgate.net/publication/235768795_Memory_egotism)

SUMMARY

Todor Kuljić

THE SELF-PERCEPTION OF ENGAGEMENT – ONE SEGMENT OF THE AUTOBIOGRAPHY AS A HISTORICAL SOURCE

ABSTRACT: Engagement is an important component of autobiography as a historical source. How we remember what we are also depends on how we remember what we did as intellectuals. We shall discuss the ideological and moral side of engagement, the change in the content of engagement after the collapse of socialism, and criticism of the conversion of intellectuals. This paper is also a self-reflective attempt at the writer's self-perception of professional engagement in scholarly and journalistic contributions and practical activity. Self-reflexive awareness of engagement is not a prisoner of correct hegemonic terms that turn the authentic into a socially acceptable autobiographical past.

KEYWORDS: engagement, autobiography, self-reflection, conversion

This theoretical-empirical contribution to professional autobiography combines hermeneutics, discourse analysis, constructivism and criticism of ideology. We shall discuss the ideological and moral side of engagement, the change in the content of engagement after the collapse of socialism, and criticism of the conversion of intellectuals. In autobiography, engagement is reconstructed not only by a simple selection of illustrious events from the past, but also by applying the terms used to evaluate and explain that same past. Working towards an authentic past and authentic engagement also requires the preservation of authentic notions of the past. One must be critical of the hegemonic cognitive and value stratagem that influences the choice of important content for autobiographical memory. In other words, one should distinguish the authentic from the correct past of one's own. This paper is also a self-reflective attempt at the writer's self-perception of professional engagement in scholarly and journalistic contributions and practical activity. The author argues that he has acted as a system-theoretical whistleblower, not encouraging action guided by timeless virtue or agreed procedure, but by social justice and civil

equality. He did not defend the constitutional or national, but social and civic emancipatory patriotism. Class-bound, but not organically, he felt obliged to speak adeptly and critically about power by request, rather than as an organized political party activist. However, he was not a free-floating intellectual, but a critic of capitalism and nationalism, and not totalitarianism or globalism. Looking back on his own engagement, the writer tried to be objective in regard to his own expectations and his own experience.